

УДК [930.2:355.48](477.82-21)“1944” DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2022.22-23.3640>
ORCID ID: 0000-0002-0677-4408

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ПІД КОВЕЛЕМ ЗА СВІДЧЕННЯМИ ДЖЕРЕЛ УПА (січень–березень 1944 р.)

Володимир ЛАГОДИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра середніх віків та візантиністики
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
м.н.с. КЗ ЛОР “Львівський історичний музей”
пл. Ринок, 6, 79008, Львів, Україна
e-mail: lagodicvolodimir@gmail.com

Збройне протистояння початку 1944 р. в районі Ковеля в контексті радянсько-німецької війни відоме локальною перемогою двох неповних німецьких дивізій над армійським корпусом 1-го Білоруського фронту. В масштабах всього протистояння, локальні перемоги німецьких підрозділів не могли вплинути на загальний хід подій на фронті (попри те, що ті події допомогли пропаганді Третього Райху у підтримці бойового духу серед солдат). Водночас, на північно-західній Волині активно розгорталась діяльність підпілля – відділів УПА-“Північ”, підрозділів Армії Крайової та радянських партизан. Їх звіти та повідомлення дозволяють пролити світло на підготовку та хід Ковельської битви 1944 р.

Ключові слова: 1944, Битва за Ковель, УПА-“Північ”, Армія Крайова, Вермахт.

У ході Поліської наступальної операції¹ березня–квітня 1944 р., 47-а радянська армія оточила місто Ковель – важливий залізничний вузол на Волині, який, зважаючи на наявність поліційної залоги та значення для інфраструктури, був переведений у статус “міста-фортеці”². Німці, бажаючи відбити стратегічний пункт, були вимушені нашвидкоруч формувати кругову лінію фронту та сили щоб деблокувати обложених, як і було до цього в Дем’янську³, Холмі, та пізніше, під час боїв за Тернопіль⁴. Наслідком такої ухвали стало формування сил для прориву із 131-ї піхотної дивізії Вермахту та бойової групи 5-ї танкової дивізії СС “Вікінг” під загальною командою XLII армійського корпусу⁵. Структурно, корпус підпорядковувався спочатку 4-й танковій армії при Групі армій (ГА) “Південь”.

¹ История второй мировой войны 1939–1945 гг. в 12 томах. *Том 8. Крушение оборонительной стратегии фашистского блока.* (Москва: Воениздат, 1977): 536; 66–82.

² Про визначення та завдання такого роду укріпрайонів можна прочитати в наказах Головного командувача Вермахту кінцевого періоду війни, наприклад від 8 березня 1944 р.: *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939–1945.* (Bernard & Graefe Verlag für Wehrwissen, Frankfurt am Main 1962): 243–250.

³ История второй мировой войны 1939–1945 гг. в 12 томах. *Том 5. Провал агрессивных планов фашистского блока.* (Москва: Воениздат, 1975) 512; 111–122.

⁴ Семенів О., “Наступальні операції Червоної армії в Тернопільській області”, *Сторінки історії: збірник наукових праць.* (Київ, 2010. Вип. 31); 125–134.

⁵ Мюллер-Гиллебрандт Б., *Сухопутная армия Германии.* (Москва: Изографус, 2002): 855; 367–370.

Щодо ударної групи, то основні надії початково покладались на недавно сформований та укомплектований танками Pz. V Ausf. A “Panther” 2-й батальйон 5-го танкового полку СС⁶ – він повинен був зіграти роль вістря спису, який проб’є радянську оборону навколо міста. Попри чільну (однак не вирішальну) роль у цих діях танків “Вікінга”, ядром корпусу стала піхотна дивізія Вермахту, посилена штурмовими гарматами із 131-го окремого батальйону, і головною причиною цього стала реорганізація дивізії СС після погрому під Корсунь-Шевченківським⁷ (у підрозділі станом на 4 березня 1944 р. було лише 9,2 тис. осіб)⁸.

Паралельно, поетапне перекидання підкріплень на Ковельський напрям фронту проходило з боку Червоної армії. Так, 143-а стрілецька дивізія (сд) полковника М. Заїкіна (1-й Білоруський фронт) зайняла залізницю Холм–Ковель⁹, та найшвидше з усіх радянських частин вступила в бій із залогою міста (ним командував групенфюрер СС Герберт Гілліе). Новоприбулі до 47-ї армії підкріплення поступово вирівнювали цілісну оборону на захід від фестунгу. Вони використовувались для контрударів по крилах XLII корпусу. Тим часом Ковель штурмували 60-а, 175-а та 260-а сд 125-го стрілецького корпусу 47-ї армії разом із 18-ю інженерно-штурмовою бригадою¹⁰.

Що ж до становища підпілля на території північно-західної Волині на початку 1944 р., його репрезентували три сторони – українська, польська та радянська. Серед них, найбільш розгалужену та законспіровану мережу сформувала УПА – про це свідчить те, що вже наприкінці року, коли працівники НКВС збирали дані про структуру повстанського руху в його учасників шляхом допитів, підпільники (від рядових до керівника відділу постачання округи та мобілізаційного референта) не володіли інформацією про справжні імена та точну чисельність куренів Повстанської армії¹¹.

Якості підготовки структур українських повстанців сприяв відведений для цього час. Принагідно зазначимо, що фактична його організація та посилення відбулися у травні минулого, 1943 р. Влітку того ж року були сформовані штаби, з’єднання (курени), низка окремих відділів, школа для підстаршин, налагоджено зв’язок тощо. Також, принаймні, станом на кінець 1944 р., у групі “Богун” було немале число технічних засобів засобів (автомобілі, телефони, друкарні тощо), що вказує на серйозні заходи з розбудови армії, проведені командуванням у доволі стислі терміни¹².

⁶ Мюллер-Гиллебрандт Б., *Сухопутная армия Германии*, 372.

⁷ Фогель Г., *Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском “котле”*. (Пер. с нем. Лотарев С. Москва: Яуза, 2010): 446.

⁸ Хоффман Т., *Дивизия СС “Викинг”*. (Москва: Яуза, 2009): 448; 221–227.

⁹ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*. (Москва: Вече, 2014): 288; 19–23.

¹⁰ Там само, 21–22.

¹¹ Патриляк І, “Південно-західна Волинь весною–влітку 1943 р.: становлення структур УПА (за матеріалами слідчих справ радянських органів держбезпеки)”. *Військово-історичний альманах. Число 2/23* (Київ, 2011): 48–57.

¹² Там само, 51–53.

В організаційному плані УПА на південно-західній Волині репрезентували відділи Головного Військового Штабу УПА, Крайового проводу ОУН на Північно-Західних землях (ПЗУЗ), до якого входили чотири військові округи: “Заграва”, “Богун/Січ”, “Турів”, “Тютюнник”. Загальне число вояків УПА в реїгоні складало приблизно 20 тис. осіб¹³. До цієї цифри, окрім членів та кандидатів в ОУН (5–7 тис.), входили загони місцевої самооборони, які почали виникати ще від весни 1943 р. В районі Ковеля, діяли насамперед дві групи – “Заграва” (командир – Іван Литвинчук, псевдо “Дубовий”¹⁴; в складі цього підрозділу перебував Корсунський загін, який очолював Микита Скуба, “Лайдака”¹⁵), та “Турів” (командир – Юрій Стельмащук, псевдо “Кайдаш”¹⁶). Наближення фронту посприяло активізації повстанців – вишколом кадрів для пропаганди у середовищі Червоної армії, децентралізацію криївок; підготовки місцевого населення через організацію зборів та роз’яснювальну роботу¹⁷.

Польське підпілля у регіоні репрезентувала 27-а дивізія Армії Крайової, сформована в районі Пшебража (суч. Село Гайове Ківерцівського району) та “Батальйонами Хлопськими”¹⁸. Ця дивізія формувалась із метою чинити спротив і німецьким військам у регіоні, і українським підпільникам. В підпорядкуванні її були чотири повіти колишнього Волинського воєводства за винятком міст – зокрема, Ковельський повіт.

Мобілізаційному потенціалові поляків тоді сприяло дезертирство бійців 201-го та 202-го батальйонів Шуцманшафта (охоронної поліції), дислокованих на Волині, які були етнічними поляками. Про масовість того явища у середовищі польських шуцманів вказує факт, що протягом листопада 1943 р. – січня 1944 р. із одного 202-го батальйону втекла понад половина особового складу (це посприяло ліквідації цих підрозділів у травні 1944 р.)¹⁹. Зазначимо при тому, що німецька окупаційна адміністрація розпалювала національну ворожнечу на Волині – розміщенню польських батальйонів Шуцманшафта сприяло таке ж масове дезертирство й українських шуцманів (зокрема, 103-го батальйона) роком раніше.

¹³ Вовк О. “Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр.”. *Український визвольний рух* (Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів, 2006): 164–224.

¹⁴ Марчук І. *Командир УПА-Північ Д. Клячківський* (Рівне, 2009): 68.

¹⁵ Денишук О., *Боротьба УПА проти німецьких окупантів, Т.1 “Волинь”*, (Рівне, 2008): 338–344.

¹⁶ Філяр В., *Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939–1944 рр. Утворення УПА*. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20130122080247/http://www.ukrhistory.narod.ru/filar-1.htm>

¹⁷ Вовк О. “Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр.”. *Український визвольний рух* (Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів, 2006): 164–224.

¹⁸ Ілюшин І. “Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни”. *Україна–Польща: важкі питання* (Варшава, 1998): 154–172.

¹⁹ Трофимович В., “Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945 рр.”. *Україна–Польща: важкі питання Том 5*. (Варшава, 2000): 185–189.

Союзником поляків на певний час виступив Центр партизанського руху в Москві (принаймні від весни 1943 р.). Про характер такої “допомоги” свідчить звернення Волинського окружного делегата Другої Речі від 28 липня 1943 р.: “Більшовики приходять у польські села і пропонують допомогу в самообороні, взамін забирають польську молодь у свої партизанські загони. Якщо це їм не вдається, вони сіють паніку серед населення... і тікають до лісу, де їх можна побачити вже на чолі банд, які теж налітають на польське населення”²⁰. Сам факт того, що Москва мала інтереси до польських підпільників, підтверджує наказ “Дати поляка, якщо немає, то володіючого польською мовою – назвати поляком”²¹. Спільним фронтом виступали поляки з більшовиками і під час боїв за вже згадану польську колонію Пшебраже, яка знаходилась від Ковеля на відстані у 85 км., у липні 1943 – січні 1944 рр.

Як бачимо, зі зсувом німецько-радянського фронту в регіоні, Москва не могла оминати увагою питання партизанського руху на південно-західній Волині. Більшовицьке підпілля на ПЗУЗ оцінюється дослідниками числом близько 10 тис. осіб²². Підкреслимо: умови, щоб створити життєздатні осередки (управління з центру; можливість поставляти боєприпаси авіацією; досвід боротьби як з антипартизанськими підрозділами Вермахту та СС, так і з УПА), у радянської Першої партизанської дивізії були, попри те, що в районі Ковеля, німецька сторона фактично не згадує діяльності “бандитських банд більшовиків”. Це створює доволі специфічну картину, особливо якщо її співставити з рейдами червоних партизан червня–жовтня 1943 р. під проводом С. Ковпака (т. зв. “Стоденний рейд”).

Те ж можна сказати і про Львівсько-Варшавський рейд підрозділів партизанської дивізії під командою П. Вершигори²³ січня-лютого 1944 р., коли на боротьбу з більшовицькими партизанами, німці були змушені сформувати окрему бойову групу із галицьких поліційних підрозділів СС, які навіть не завершили вишколу²⁴.

Виходячи з цього, можемо гадати, що Центральний штаб партизанського руху при Ставці був зацікавленим у діях передусім у дальньому тилу німців (Генерал-губернаторстві), а не у фактичній прифронтовій смузі, яка охоплювала регіон Ковеля.

²⁰ Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. (Київ, 2009): 44–45.

²¹ Там само, 46.

²² Сергійчук В., “Скільки було радянських партизанів?” *Український журнал. Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині* (№ 5 (46), 2009): 28–29.

²³ Кентій А., Лозицький В., *Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні* (Київ, 2010): 80.

²⁴ Пономаренко Р. *Бойова група “Баєрсдорф”* (Тернопіль, 2016): 11–16.

Говорячи про діяльність “терористичних банд”²⁵, німецька сторона в проміжку між січнем–лютим згадує про діяльність передусім УПА та АК. У звіті штабу XIII армійського корпусу Вермахту від 21 січня 1944 р. вказується, що “...зрив діяльності добре налагодженої мережі інформаторів та кількох поліцейських баз... [сприяла] діяльність українських націоналістичних банд, які не так давно, були погано організованими...”²⁶. Центрами активності українського підпілля, в документі називають міста Камінь-Каширський та Радивилів (тодішня назва – Червоноармійськ). Очевидно, наявність структуризованої мережі немало сприяла УПА в боротьбі із АК оскільки, продовжується у звіті, “...українські банди продовжують боротьбу проти поляків... Польські ж банди малі числом та погано організовані...”.

Активність боротьби поміж українськими та польськими повстанцями випливала з того, що Волинь тривалий час населяли етнічні українці та поляки в пропорціях: українці – 73%; поляки – 16%; інші – приблизно 1,5–2%. Розпалення ворожнечі між українською та польською людністю на час війни інспірувалось з боку і німецької, і радянської сторін. Бої на Волині між повстанцями відбувались паралельно і з німецько-радянським протиборством під Ковелем. Зокрема, 29 лютого, відбулася низка боїв між УПА та АК. Так, “Польський загін Корда знищив базу УПА в селі Пшекурка. З польського боку загинула одна особа і дві – поранено. Втрати української сторони – п’ять загинуло і один поранений”; “Під час збройної сутички партизанського загону “Лєха” з відділом УПА біля села Гайки 2 поляки загинуло і 3 було поранено”; “До 15.03. від рук поляків у Вербському районі впало понад 800 осіб”²⁷.

Архіви УПА інформують про те, що останній бій між українським та польським підпіллям на Волині відбувся 19 квітня 1944 р. – коли Вермахт, своєю чергою, провів ще одну успішну контратаку по силах 47-ї радянської армії на передмістях Ковеля.

Про діяльність радянських партизан на Ковельщині німецька сторона не згадує. Це можна пояснити тим, що на межі 1943–1944 рр., більшовики виступали ситуаційним союзником Армії Крайової, а німці, натомість, не допитували за цей час радянських резидентів. При цьому маємо низку повідомлень в інформаційних листках УПА “Вісті з Ковельщини”, які стосуються червоних партизанив. Так, у документі, датованому 1–15 лютого 1944 р.: “[На село

²⁵ Ця назва використовувалась у німецькій документації стосовно всіх нерегулярних військових об’єднань, які вели боротьбу проти окупаційної адміністрації Райхскомісаріятів та у Зонах підпорядкування Вермахту – Л.В.

²⁶ Літопис Української повстанської армії. Том 6. *УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 – червень 1944* (Упор. Гунчак Т., Торонто: Літопис УПА, 1983): 110–111.

²⁷ Сергійчук В. *Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни*. (Київ, 2009): 162–165.

Маневичі напали] Фйодоровці, забрали із собою 30 селян і розстріляли їх”²⁸. Схожі повідомлення присутні у “Вістях...” від 16–29 лютого “Червоні в с. Заречення убили одного чоловіка за те, що не хотів віддати костюма...”; “В с. Торгон... червоні зрізали хреста з могили, з написом “Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї””.

Причина для таких каральних дій у радянської сторони була – острах перед українським підпіллям. У тому ж документі більшовики в місцевого населення “...випитували, чи хто в УПА...”. Це потягло закономірну реакцію – “...маси ненавидять червоних, і хоча бояться зближення фронту, вірять в розвал більшовизму...”. В наступному звіті по Ковельщині, датованого 18 лютого того ж року, також згадується радянське підпілля: “...помітився рух червоних із заходу на схід та півночі на південь... Полонені партизани говорять, що їх завданням [є] рухатись перед фронтом і далі йти за Буг...”.

Отже, радянське підпілля виконувало функції авангарду перед 1-м Білоруським фронтом Червоної армії на Ковельському напрямі – здійснювало розвідку боєм, повідомляло про ворожі (і німецькі, і націоналістичне підпілля) підрозділи на Ковельському напрямі. Попри те, належного вишколу більшовицькі партизани не мали – в тому ж звіті вказується: “Приходять свіжі “отряди” червоних, котрі не мають добре поставленої розвідки, і їх розвідчики часто попадають до рук УПА... Кращі [їх] групи...відходять з тих теренів...”. Проблеми радянські партизани мали і з бойовим духом – доходило до трагікомічних випадків, які не оминає увагою канцелярія ПЗУЗ: “Між червоними можна почути: «за що воюєм – за колгосп»”. Перебуваючи в такому становищі, партизани не могли представляти серйозну загрозу ні для УПА, і тим паче, для регулярних підрозділів Вермахту.

Що ж до зіткнень у цей час на німецько-радянському фронті, документи УПА повідомляють про обширні втрати залоги Ковеля: “...німці [з Ковеля] вивозять сотні ранених...”²⁹ (перші числа лютого); паралельно, з переведенням міста на військовий стан, до складу залоги “фестунгу” додали допоміжні підрозділи в регіоні – “...взяли всіх, окрім залізнодорожньої поліції...”, а місцевих залучили до спорудження барикад. Це впливало як із становища оборонців міста, так і стратегічного значення залізниці Холм–Ковель. Остаточне оточення міста Червоною армією, документи ПЗУЗ датують 15 березня 1944 р.

Зважаючи на те, оборонцями на підходах до “фестунгу” була використана тактика випаленої землі – часте явище для обох сторін на німецько-радянському

²⁸ Звіт про становище у Камень-Коширському, Любомльському, Садлещанському, Датівському, Головенському, Мацівському, Голобському, Турівському та Ковельському районах, ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 75.

²⁹ Звіт про становище на Ковельщині на початку 1944 р.; Звіт про становище у районі Кобринь на початку 1944 р., ГДА СБУ, ф. 13, спр. 377, т. 75.

фронті³⁰. Так, “Вістки з Ковельщини” від 22 березня 1944 р. вказують, що “...німці провели доволі обширну акцію на місцеве українське населення по довколичних селах Ковеля, з метою очистити терен, щоб був вигідний до воєнних дій. На віддалі кількох [кілометрів] від Ковеля все спалене і знищене”³¹. Поза тим, частими в звітах ПЗУЗ є згадки про угорські підрозділи, які застосовувались для каральних акцій щодо місцевого населення, і за необхідности – прикривали залізничне сполучення дорогою Холм–Ковель. Найімовірніше, це були підрозділи VII або VIII корпусів 2-ї угорської армії, що несли службу як окупаційне військо до літа того ж року³².

Станом на 16 березня припадають перші зіткнення українських підпільників із регулярними підрозділами Червоної армії – загоном групи “Турів” (командир Олексій Шум – “Вовчак”), в селі Смідені, Маціївського району. Зважаючи на часті прориви німецької оборони бронетехнікою, та вихід підрозділів 143-ї сд на залізницю (околиці Ковеля), частинам УПА з тактичних міркувань доводилось відступати. Це позначилось і на наявності свідчень щодо проведення бойових дій на Ковельському напрямі – так, коли за 17–19 березня, гарнізон “фестунгу” відбив низку атак Червоної армії (УПА, логічно, не могли встановити приналежність червоноармійців до тактичних підрозділів – припускаємо, що вони, залежно від напрямку атаки, на міських вулицях, могли належати 60-й, 175-й або 260-й сд). Одна із атак у ті числа, припадала на “...передмістя Ковеля, ...на Володимирську вулицю...”, із застосуванням бронетехніки. Про характер боїв вказує рядок “...вкінці німці їх [червоноармійців] відперли...”.

Водночас, на лінії німецько-радянських зіткнень, активна фаза боїв, щоб дєблокувати фестунг, тривала від 20 березня. Німці залучили для прориву в Ковель LVI танковий корпус генерала Фрідріха Госсбаха (4-а, 5-а танкові дивізії, 5-а егерська дивізія), а командування XLII корпусу замінили на штаб VIII армійського корпусу Вермахту. Чергове пожвавлення бойових дій на лінії німецько-радянського зіткнення почалось 29 березня. Того дня рота “Пантер” зі складу “Вікінга” (16 машин) отримала оперативне завдання підтримати атаку 434-го гренадерського полку (гп) 131-ї дивізії³³. Метою атаки для XLII корпусу вздовж залізниці було село Черкаси – населений пункт перед Ковелем.

На напрямку удару німців, позиції займали частини 143-ї сд: радянський 487-й стрілецький полк (сп) на півночі, 635-й сп на півдні та 800-й сп – як оперативний резерв. Станом ще на 25 березня дивізія понесла істотні втрати, та нараховувала близько 4,8 тис. бійців. У наданому дивізії 223-у танковому полку (тп)

³⁰ Демидов А., “Тактика Выжженной земли начального периода Великой Отечественной войны”. *Власть*, № 5, (Москва, 2009): 113-116.

³¹ Звіт про становище на Ковельщині на початку 1944 р.; Звіт про становище у районі Кобринь на початку 1944 р., ГДА СБУ, ф. 13, спр. 379, т. 75.

³² Филоненко Н., История боевых действий советских войск против вооруженных сил Хортистской Венгрии в 1941–1944 р. Автореф. дис. на к.и.н. (Воронеж, 2017): 40.

³³ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*. (Москва: Вече, 2014): 288; 53–56.

нараховувалось шість машин – два М4А2 “Sherman” та чотири “Valentine” Mk.III³⁴.

Німецький наступ 29 березня почався об 11:20–13:30 із серії ударів авіації. Станом на 16:15 шість танків, ідентифіковані штабом дивізії як “Тигри”³⁵, прорвали оборону 487-го сп. У звіті 143-ї сд вказувалось, що “німці, роздавивши три дивізійних 76-мм гармати, станом на 17:15 дістались висоти 190,3, вибивши звідти радянську піхоту”³⁶. Радянський полк відійшов на північ, в село Мошена. Приблизно в той же час К. Ніколуссі-Лек доповів по радіо щодо зайняття Черкас та повідомив про поточний склад його групи: “8 машин у ладі, стільки ж пошкоджено”³⁷. На ранок наступного дня, 30 березня, 223-й тп повідомив про втрати від авіаналетів – по одному “Валентайну” та “Шерману”³⁸.

К. Ніколуссі-Лек вирішив продовжити прорив за особистою ініціативою, не попередивши командира 5-го тп СС оберштурмбаннфюрер Йоганнеса Мюленкампа³⁹, вибравши дорогу до Ковеля вздовж залізниці. Надалі, такі дії змусили німецьку сторону вводити в Черкаси, повторно зайняті 143-ю сд, свіжі підкріплення. К. Ніколуссі-Лек не був проінформований про малопрохідність обраного шляху наступу – практично до самих передмість Ковеля були суцільні болота, а прорив уздовж насипу залізниці не забезпечував би стійкого коридору постачання, оскільки не був прикритий жодними природними перешкодами.

Як наслідок, зранку, 1 квітня 1350-й сп відбив Черкаси, що підтверджує радіограма XLII корпусу за 8:00 того ж дня. Ситуацію для німців врятувала 7-а танкова рота 5-го танкового полку СС, яку станом на 9:00 залучили до контраки біля села Перевіси проти 185-ї сд, а опісля – перекинули в бік Черкас⁴⁰, які німці зайняли повторно.

Підводячи початкові підсумки, необхідно сказати, що на першому етапі боїв за деблокування міста, обидві протиборчі сторони готувались продовжувати бої на напрямі, в швидкому часі перекинувши підкріплення на територію Волині. Підпільники при цьому, і українські, і польські, не мали можливості вести активну розвідку за діями Вермахту та Червоної армії. Початкові спроби деблокувати Ковель, для німців були невдалими – цьому сприяла низка факторів: відсутність розвідки на рівні роти-батальйону, ініціативність командира танкової роти К. Ніколуссі-Лека, яка обернулась для корпусу кількома днями простою і штурму раніше зайнятих позицій, а також невиправданими втратами. Варто додати, що

³⁴ Барятинский М., *Танки ленд-лиза в бою*. (Москва: Эксмо, 2009): 288; 160–192; 82–109.

³⁵ Очевидно, мова йде про Pz.V Ausf.A – Л.В.

³⁶ Там само, 69–71.

³⁷ Хоффман Т., *Дивизия СС “Викинг”*. (Москва: Яуза, 2009): 230–232

³⁸ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*. (Москва: Вече, 2014): 65.

³⁹ Хоффман Т., *Дивизия СС “Викинг”*. (Москва: Яуза, 2009): 240.

⁴⁰ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*. (Москва: Вече, 2014): 83–90.

війська СС не гребували нічим, щоб досягнути оперативної мети, а приклад боїв березня 1944 р. – далеко не єдиний за час конфлікту⁴¹.

Дотичні свідчення, які проливають на зміну становища на лінії фронту, зустрічаємо у звіті “Інформації. Ковельщина” лише від 10 квітня – передусім вони стосуються активізації радянських партизанів. Згідно з даними, отриманими від “...більшовицької розвідниці, Теодозії Кокалович...”⁴², з Вербського до Матіївського району, перейшов “...відділ імені Щорса...”, числом приблизно однієї тисячі осіб. Паралельно, партизани вислали в місцеві ліси кількох розвідників (затримана – з їх числа), які мали метою встановити чисельність бійців Армії Крайової.

Припускаємо, що полонена намірено не вказувала завдання виявляти осередки УПА – в іншому випадку, оминати увагою українське підпілля з боку більшовиків, було дуже безпечним. За результатами допиту Т. Кокалович, виявлено, що основна частина партизанів, зокрема “відділ імені Щорса” перебравась за Буг. Становище на лінії німецько-радянського протистояння згадане одним рядком – “Німці обсаджують села понад шасою Брест–Ковель”. Ця звістка має окреме значення в контексті нашої студії – очевидно, там мова йде про вихід танків з 5-го танкового полку СС вздовж залізниці Брест–Ковель. Згадуються в документі також каральні заходи німецьких союзників-гонведів, які діяли у ближньому тилу фронту: “Граблять і палять...вбивають людей”.

Водночас, зазнавши невдачі в ході атаки 29–30 березня, генерал В. Госсбах вирішив змінити напрямок удару та наступати на Ковель паралельно з ХЛП та VIII армійськими корпусами. Наступну атаку очолила 4-ї танкова дивізія⁴³ генерал-лейтенанта Дітріха фон Заукена⁴⁴. У підготові до наступу, штаб 4-ї тд вставновив: “Попередня геологічна розвідка показує північніше Мощеної вихід колчеданових порід в районі висоти 192,7, який хребтом тягнеться на декілька кілометрів, від північного заходу на південний схід, і дозволяє дістатись на північний захід від Ковеля. Згідно з даними, інших можливостей для руху в напрямку міста, крім доріг з твердим покриттям, практично не існує...”. Також ідею атаки саме на цій ділянці фронту підтверджував 4-й розвідбатальйон дивізії, оскільки “...позиції ворога в Нових Кошарах не були добре обладнані й утримувались невеликими силами”⁴⁵.

⁴¹ Зокрема, маються на увазі втрати III-го танкового корпусу СС за 1943 р. – в ході Третьої битви за Харків, операції “Цитадель”, боїв в районі Житомира восени 1943 р. Детальніше про співвідношення втрат СС та Вермахту – Пономаренко Р., Залесский К., Семенов К. *Войска СС без грифа секретности*. (Москва: Вече, 2010): 288; 94–99.

⁴² Звіт про становище на Ковельщині у березні 1944 р., ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 75.

⁴³ Zurowski R., *4th Panzer Division 1943–1944*. (Wydawnictwo Militaria, № 112): 76.

⁴⁴ Митчем С, Мюллер Д. *Командиры Третьего рейха*. (Смоленск: Русич, 1995): 445; 178–180.

⁴⁵ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*. (Москва: Вече, 2014): 85–86.

Підхід командування LVI танкового корпусу диктувався і числом бронетехніки – в армійських частинах її було істотно менше. Так, в 4-й тд станом на 1 квітня було: 30 Pz.IV Ausf.H, 16 машин, зазначених як “артилерія на гусеничному ході”, тобто швидше всього, це Marder II із самохідного протитанкового дивізіону; в 5-й тд – 8 (!) Pz.IV Ausf.H та 6 Marder II/III⁴⁶.

Звернемо при цьому увагу на співвідношення машин в дивізії СС – 39 танків в одному батальйоні, при 30 у всьому полку армійської танкової дивізії, а також про якісну різницю між Pz.V Ausf.A та Pz.IV Ausf.H⁴⁷.

Поки німці готувались до нової атаки, 2 квітня штаб 2-го Білоруського фронту наказав 47-й армії перейти до оборони. Комдив М. Заїкін не перевів 143-у сд, яка до цього часу істотно зменшилась в числі. Більше того, з огляду на план наступу з двох напрямків, радянське командування розсосередило протитанкові частини дивізії – 1215-й винищувально-протитанковий полк 3-ї артилерійської бригади перевели в ніч на 4 квітня на фронт 185-ї сд.

Німецька операція з пробиття коридору в Ковель почалась 4 квітня з артпідготовки близько 3:00 ночі. Через пів години почав атаку батальйон 12-го панцергренадерського полку (пгп) 4-ї тд. До обіду 4 квітня дивізія зайняла без бою свою першу ціль – Мощену. Червоноармійці відступили, покинувши залізницю Холм–Ковель. Після перших успіхів, для подальшого розвитку наступу та об’єднання із залогою фестунгу, Д. фон Заукен вимагав для своєї дивізії “Пантери”, однак не отримав їх – 5, 6, 7 й 8 роти були сковані боями на південь від залізниці з метою вибити червоноармійців зі сторони шосе – цей факт перегукується зі свідченнями, які надала Т. Кокалович українським підпільникам.

Наступного дня, 5 квітня, настали заморозки, які істотно покращили прохідність ґрунтових доріг. Це дозволило німцям підготуватись до фінального удару. Першою ціллю 4-ї тд стало Дубове, яке взяли з метою прикрити крило перед ударом власне до фестунгу. Пантери 6-ї роти 5-го танкового полку СС разом із 33-м пгп рухались в напрямку Ковеля⁴⁸, вийшовши в запілля 1283-у сп 60-ї сд, яка займала позицію на передмістях. Обійшовши 1283-й сп з флангів, частини 4-ї тд прорвались до фестунгу. 5 квітня, о 14:00 за берлінським часом⁴⁹ із LVI танкового корпусу в штаб 2-ї армії прийшла радіограма: “4-а танкова дивізія вздовж шосе прорвалась до Ковеля. Контакт встановлено”⁵⁰.

За полишену на шляху деблоківного угруповання ослаблену дивізію, радянське командування було закономірно покаране. Сам прорив до фестунгу, безумовно, є заслугою командування LVI танкового корпусу та командування 4-ї тд

⁴⁶ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*, 79–80.

⁴⁷ Кривизюк Л., Юрчук О. *Танки і танкові війська: вчора, сьогодні, завтра*. (Львів: Ліга Нова, 2014): 362.

⁴⁸ Фей В., *Танковые сражения войск СС* (Москва: Яуза, 2009): 366; 76–80.

⁴⁹ Різниця між Київським та Берлінським часом – в одну годину, Московським – у дві (Відповідно, в дві й три за Грінвічем) – Л. В.

⁵⁰ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*, 165–179.

Вермахту, які послідовно виконали продуманий план операції – навідміну від більш хаотичних спроб деблокувати з боку бойової групи 5-ї дивізії СС. Німці, посунувши лінію фронту на Волині, розбили сили одного армійського корпусу Червоної армії протягом місяця й зупинили просування всієї 47-ї радянської армії – не втративши при цьому жодного танка чи самохідної гармати безповоротно.

Втрати бойової групи 131-ї пд, інфантерійного ядра корпусу, протягом квітня 1944 р., оцінюються приблизно в три тис. осіб. Конкретно 431-й гп втратив протягом фази активних бойових дій вбитими та пораненими до 1 тис. осіб. Конкретно ж протягом наступу 27 квітня, втрати німців у піхоті загалом навряд могли скласти більше сотні офіцерів та рядових. Втрати ж усіх трьох дивізій 125-го стрілецького корпусу (76-а, 165-а, 328-а сд), оцінюються в 4,8 тис. офіцерів, підстаршин та рядових. Про характер цих втрат, а також про підготовку Червоної армії до німецької атаки на Ковельському фронті, вказує принаймні те, що з цього числа пропалими без вісті було 2,8 тис солдат та офіцерів⁵¹.

Сам же прецедент перемоги двох неповних німецьких дивізій над армійським корпусом 1-го Білоруського фронту, який рівно через рік штурмуватиме столицю Німецького Райху, є показовим. Однак, як і вказувалось вище, переможцем стає звично армія, яка робить найменше помилок. У квітні 1944 р. під Ковелем найменше помилок зробили Вермахт та СС. Однак, у масштабах усього німецько-радянського фронту, локальні перемоги під Ковелем були незначною подією, та ніяк не могли вплинути на загальну картину⁵². Вже через два місяці, Червона армія перейшла в рішучий наступ по фронті ГА “Центр”⁵³.

Отже, локальні бої на Ковельському відтику німецько-радянського фронту січня–квітня 1944 р. завершилися перемогою підрозділів Вермахту та СС – передмістя Ковеля були відбиті, місто перебувало під німецьким контролем до червня того ж року. Водночас, паралельно з німецько-радянським протистоянням, Волинь стала полем бою для низки підпільних організацій – передовсім українських та польських. Це було викликано поліетнічністю колишніх “Східних кресів” Другої Речі Посполитої, специфікою адміністративного управління українських територій Третім Райхом, акціями з “умиротворення” місцевого населення німцями.

Це вилилось у низку збройних акцій з боку відділів Української Повстанської Армії та Армії Крайової, спрямованих відповідно супроти польського та українського мирного населення у 1943 р. Активна фаза цієї боротьби не припинилась і на початку наступного року. Станом на цей час, в регіоні діяли відділи УПА-“Північ”; з польського боку, 27-а дивізія Армії Крайової та “Батальйони Хлопські”. Діяли в регіоні й проводи радянських партизан.

⁵¹ Пономаренко Р., *Битва за Ковель*, 141–143.

⁵² Типпельскирх К. *История Второй мировой войны*. (Санкт-Петербург: Полигон: 1999): 678; 429.

⁵³ История второй мировой войны 1939–1945 гг. в 12 томах. *Том 8. Крушение оборонительной стратегии фашистского блока*. (Москва: Воениздат, 1977): 88–90.

Серед них, активну публіцистичну та розвідувальну діяльність розвинула саме УПА, звіти та повідомлення проведів якої дозволяють пролити світло на підготовку, хід та результати Ковельської битви 1944 р.

MILITARY OPERATIONS NEAR THE CITY OF KOVEL ACCORDING TO THE TESTIMONY OF UPA SOURCES (JANUARY-MARCH 1944)

Volodymyr LAGODYCH

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Middle Ages and Byzantine Studies
Universytetska street, 1, 79000, Lviv, Ukraine
M.Sc. KZ ENT “Lviv Historical Museum”
Market square, 10, 79008, Lviv, Ukraine
e-mail: lagodicvolodimir@gmail.com

The armed confrontation in early 1944 in the proximity of Kovel within the context of the Soviet-German war is primarily known for the local victory of three incomplete German divisions over the army corps of the first Belarusian Front of the Red Army. Main role in this episode of the World War II was played by the coordinated actions of Wehrmacht and SS units – in particular, attempts to break through of the SS panzer company under the commander of Carl Nicollusi-Lek in the surrounded Kovel, and attack of the 4thWehrmacht panzer division by Dietrich von Sauken in the city, blocked by the Red Army. The actions, which took place in January-March 1944 didn't change the balance of power at the Eastern front. But for some time they shifted the frontline in northwestern Volyn in the advantage of the German side. Also, to some extent, this victory helped German propaganda to maintain the fighting spirit of the army (which melted uncontrollably), just like a bit later, near Warsaw in August 1944.

At the same time, since the formation of the German occupation, Volhynia has become a battlefield for a number of underground organization – primarily Ukrainian and Polish. This was caused by the polyethnic nature of the former Eastern Lands of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, the specifics of the administrative management of Ukrainian territories by the Third Reich, German actions to “pacify” the local population. German side was actively promoting the incitement of ethnic hatred between Poles and Ukrainians.

The latter resulted in a series of armed actions by units of the Ukrainian Insurgent Army and the Home Army (Armia Krajowa), directed against Polish and Ukrainian civil populace, respectively, in 1943. Active phase of this fight hadn't stopped at the beginning of the following year. At that time, there were departments of UPA-North working in this region, reorganized after the Conference of military officers in 1942: from the Polish side in confrontation were involved 27th division of the Home Army and “Khlopsky's batallions”. With the shifts of Soviet-German front line, Soviet partisans had begun to come to Volhynia, and they had an experience in confrontation both with German troops, UPA and AK.

Keywords: 1944, Battle of Kovel, UPA- “North”, Armia Krajowa, Wehrmacht.

REFERENCES

- Bariatynskiy M., *Tanky lend-lyza v boiu* (Moskva: Eksmo, 2009), 288. (in Russian)
Vovk O., “Korotkyi narys diialnosti UPA ta yii zapillia na PZUZ i v prylehlykh rehionakh u 1943–1946 pp.”. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh* (Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Lviv, 2006): 164–224. (in Ukrainian)

- Demidov A., "Taktika Vyzhzenoy zemli nachalnogo perioda Velikoj Otechestvennoj vojny". *Vlast*, № 5, (Moskva, 2009): 113-116. (in Russian)
- Denyshchuk O., *Borotba UPA proty nimetskykh okupantiv*, T.1 "Volyn", (Rivne, 2008): 338-344. (in Ukrainian)
- De Yonh L., *Nemetskaia piataia kolonna vo Vtoroi myrovoi voine*. (Moskva: Izdatelstvo ynostrannoï literatury, 1958), 448. (in Russian)
- Iliushyn I., "Polske pidpillia na terytorii Zakhidnoi Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny". *Ukraina*"Polshcha: vazhki pytannia (Varshava, 1998): 154-172. (in Ukrainian)
- Isaev A., *Stalingrad. Za Volgoi dlia nas zemli net*. (Moskva: Eksmo, 2008): 316; 37-41. (in Russian)
- Istoria Vtoroi mirovoy vojny 1939-1945 hh. v 12 tomakh. Tom 5. *Proval agressivnykh planov fashystskoho bloka*. (Moskva: Voenizdat, 1975), 512. (in Russian)
- Istoriya Vtoroi myrovoi vojny 1939-1945 hh. v 12 tomakh. Tom 8. *Krushenie oboronitelnoy strategii fashystskoho bloka*. (Moskva: Voenizdat, 1977), 536. (in Russian)
- Kentii A., Lozytskyi V., *Radianski partyzany 1941-1944: svitlo i tini* (Kyiv, 2010), 80. (in Ukrainian)
- Kryvyziuk L., Yurchuk O. *Tanky i tankovi viiska: vchora, sohodni, zavtra*. (Lviv: Liha Nova, 2014), 362. (in Ukrainian)
- Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii. Tom 6. *UPA v svitli nimetskykh dokumentiv. Knyha persha: 1942 - cherven 1944*, (Upor. Hunchak T., Toronto: Litopys UPA, 1983), 110-111. (in Ukrainian)
- Marchuk I., *Komandyr UPA-Pivnich D. Kliachkivskiy* (Rivne, 2009), 68. (in Ukrainian)
- Mitchem S., Miuller D. *Komandiry Tretego reikha*. (Smolensk: Rusych, 1995), 445. (in Russian)
- Mikhalev S., "Nastuplenie 2-ho Belorusskoho fronta v Polese". *Voенно-istoricheskyy zhurnal*. (Moskva, 1988, № 3): 41-48. (in Russian)
- Miuller-Hyllebrandt B., *Sukhoputnaia armia Hermanii*. (Moskva: Izohrafus, 2002), 855. (in Russian)
- Patryliak I., "Pivdenno-zakhidna Volyn vesnoiu-vlitku 1943 r.: stanovlennia struktur UPA (za materialamy slidchykh sprav radianskykh orhaniv derzhbezpeky)". *Viiskovo-istorychnyi almanakh*. Chyslo 2/23 (Kyiv, 2011): 48-57. (in Ukrainian)
- Ponomarenko R., *Bitva za Kovel*. (Moskva: Veche, 2014), 288. (in Russian)
- Ponomarenko R. *Boiova hrupa "Baierdorf"* (Ternopil, 2016): 11-16. (in Ukrainian)
- Ponomarenko R., Zalesskyi K., Semenov K. *Voiska SS bez gryfa sekretnosti*. (Moskva: Veche, 2010): 288. (in Russian)
- Serhiichuk V., "Skilky bulo radianskykh partyzaniv?" *Ukrainskyi zhurnal. Informatsiinyi kulturno-politychnyi misiachnyk dlia ukraintiv u Chekhii, Polshchi ta Slovachchyni*, (№ 5 (46), 2009): 28-29. (in Ukrainian)
- Serhiichuk V. *Trahediia Volyni. Prychyny y perebih polsko-ukrainskoho konfliktu v roky Druhoi svitovoi viiny*. (Kyiv, 2009), 200. (in Ukrainian)
- Semeniv O., "Nastupalni operatsii Chervonoï armii v Ternopilskii oblasti", *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*. (Kyiv, 2010. Vyp. 31): 125-134. (in Ukrainian)
- Semenov K., *Voiska SS. Soldaty kak vse*. (Moskva: Iauza-Eksmo, 2004), 384. (in Russian)
- Sokolov B., *Zhyzn zamechatelnykh liudei: Rokossovskiy*. (Moskva: Molodaia hvardiia, 2010), 536. (in Russian)
- Typpelskirkh K., *Istoriia Vtoroi mirovoi vojny*. (Sankt-Peterburh: Polyhon: 1999), 678. (in Russian)

- Trofymovych V. "Rol Nimechchyny i SRSR V Ukrainsko-Polskomu Konflikti 1939–1945 rr." *Ukraina "Polshcha Vazhki Pytannia* Tom 5. (Varshava 2000): 185–189. (in Ukrainian)
- Fei V., *Tankovye srazheniia voisk SS* (Moskva: Iauza, 2009), 366. (in Russian)
- Filiar V., *Rozvytok ukrainskoho samostiinytskoho rukhu na Volyni u 1939–1944 rr. Utvorennia UPA*. (in Ukrainian)
- Fylonenko N., *Istoriia boevykh deistvii sovetskikh voisk protiv vooruzhennykh sil Khortistskoi Venhrii v 1941–1944 rr.* Avtoref. dys. na k.i.n. (Voronezh, 2017), 40. (in Russian)
- Fohel H., *Poterpevshye pobedu. Nemtsy v Korsunskom "kotle"*. (Per. s nem. Lotarev S. Moskva: Iauza, 2010), 446. (in Russian)
- Khoffman T., *Diviziia SS "Viking"* (Moskva: Iauza, 2009), 448. (in Russian)
- Tsapaev D., Vvedenskiy B., Holotiuk V., *Velikaia Otechestvennaia: Komdivy. Voennii biograficheskii slovar*. Tom pervii (Moskva: Kuchkovo pole, 2011): 49–50. (in Russian)
- Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939–1945*. (Bernard & Graefe Verlag für Wehrwissen, Frankfurt am Main 1962): 243–250. (in German)
- Zurowski R., *4th Panzer Division 1943–1944*. (Wydawnictwo Militaria, № 112): 76. (in Polish)
- Zvit pro stanovishche na Kovelshchyni na pochatku 1944 r.; Zvit pro stanovishche u rajon³ Kobrin na pochatku 1944 r., HDA SBU., f. 13, spr. 377, t. 75. (in Ukrainian)
- Zvit pro stanovishche na Kovelshchyni na pochatku 1944 r.; Zvit pro stanovishche u rajoni Kobrin na pochatku 1944 r., HDA SBU., f. 13, spr. 379, t. 75. (in Ukrainian)
- Zvit pro stanovishche u Kamen-Koshyrskomu, Liubomylskomu, Sadleshchanskomu, Datiivskomu, Golovenskomu, Matsiivskomu, Golobskomu, Turivskomu ta Kovelskomu raionah, HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 75. (in Ukrainian)
- Wenklar M., "Polacy w niemieckiej policji pomocniczej. Schutzmannschaftbataillon 202 w świetle zeznań jego członków". *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, (Wrocław 2012). (in Polish)